

შულავერის ნეოლითური კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში

ციციშვილი შორენა

საქართველოს სახელმწიფო ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.89>

აბსტრაქტი. მოცემულ კვლევაში საუბარია საზოგადოების განვითარების ნეოლითის ეპოქაზე, რომელსაც არქეოლოგიაში „ნეოლითურ რევოლუციას“ უწოდებენ, იგი მოიცავს ძველი წელთაღრიცხვით VI-IV საუკუნეებს. განსაკუთრებული ყურადღება გავამახვილეთ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ადრესამიწათმოქმედო ძეგლების, შულავერისა და იმირის გორაზე გამოვლენილ კომპლექსებზე, რომელიც შულავერის კულტურით არის ცნობილი. შევისწავლეთ ზემოაღნიშნული კულტურისთვის დამახასიათებელი ნიშნები და ზოგადად მისი მნიშვნელობა საზოგადოებრივ განვითარებაში. განვიხილეთ ის მოსაზრებები, რომელთა საფუძველზეც ეს კულტურა საზოგადოების ნეოლითურ-ენეოლითურ ეპოქებს ასახავს.

აღმოსავლეთ საქართველოში მძლავრი ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ჩამოყალიბებამ თავისი დასახლებებითა და მთელი რიგი დამახასიათებელი ნიშნებით, მეცნიერებში აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. შულავერისა და იმირის გორები, ფენებითა და არტეფაქტებით, სომხეთსა და აზერბაიჯანში არსებულ კულტურებთან საერთოს პოულობს.

ნაშრომში განხილულია რამოდენიმე მეცნიერის კონცეფცია ნეოლითური კულტურის თავისებურებებთან დაკავშირებით, ვნახეთ განვითარების თვალსაზრისით, როგორი განსხვავებული ვითარებაა საქართველოში, სადაც დაფიქსირებულია ადრესამიწათმოქმედო კულტურასა და სამი განსხვავებული კულტურის, ასევე გარკვეულ ეტაპზე მათი თანაარსებობა. მათგან შულავერ-შომუთეფესა და სიონი-წოფის წრის ძეგლებს განვითარების შედარებით გრელი გზა აქვთ განვლილი, ხოლო ფინალურ ეტაპზე, როგორც ვარაუდობენ თანაარსებობს ბერიკლდეები-ლეილათეფეს კულტურა.

ძირითადად ყურადღება გავამახვილეთ ამ ეპოქის სოციუმზე, მათ შორის ქალის კულტზე. შულავერის გორა და სხვა ნამოსახლარები იმის მანიშნებელია, რომ ქალს, საზოგადოებაში წამყვანი ადგილი ეკავა. ქალის როლის წინ წამოწევას ხელი შეუწყო წარმოებით მეურნეობაზე გადასვლამ. (მიწათმოქმედებამ, მესაქონლეობამ და მეთუნეობამ).

დღეისათვის შულავერი-შომუთეფეს კულტურა არ არის ბოლომდე შესწავლილი და საფიქრებელია, რომ ახალი ატრეფაქტების აღმოჩენამ და შესწავლამ მისი დათარიღება კიდევ უფრო დააზუსტოს და მნიშვნელოვნად შეცვალოს მეცნიერთა შეხედულებები.

ნეოლითელი საზოგადოების განვითარების შედეგად მივიღეთ ქვა-სპილენძისა და ბრინჯაოს უმნიშვნელოვანესი ეპოქები.

საკვანძო სიტყვები: ადრესამიწათმოქმედო კულტურა, შულავერის გორა, იმირის გორა, აღმოსავლეთ ამიერკავკასია, მიწათმოქმედება, ნეოლითური კულტურა.

შესავალი

ახალი ქვის ხანა იმდენად მნიშვნელოვანი ეპოქაა კაცობრიობის ისტორიაში, რომ მას ძირეული გარდატეხის ხანას, „ნეოლითურ რევოლუციას“ ან „აგრარულ რევოლუციას“

უწოდებენ. ნეოლითური პერიოდის შესწავლა, მიმთვისებლური მეურნეობიდან მწარმოებლურზე გადასვლა, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ჩასახვა-ჩამოყალიბებისა და განვითარების პრობლემის კვლევა ზოგადი არქეოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ პრობლემათა რიგს განეკუთვნება.¹ [კილურაძე,2011;]

შეიძლება ითქვას, რომ ამიერკავკასიის ადრესამიწათმოქმედო ძეგლების შესწავლის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა შულავერისა და იმირის გორის გათხრებს და ამ ძეგლებზე, მოპოვებული მასალის განზოგადებას,² [ჯაფარიძე, ჯავახიშვილი,1965-1966;] რომელმაც მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია.

როგორც ვიცით, აღმოსავლეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა მძლავრი ადრესამიწათმოქმედო კულტურა თავისი დასახლებებითა და მთელი რიგი დამახასიათებელი ნიშნებით, რამაც მეცნიერებში აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია. ეს კულტურა შულავერისა და იმირის, გორებს მოიცავს და მთელი რიგი აღმოჩენებიდან გამომდინარე სხვა კულტურებისგან სრულიად განსხვავებულია.

ძირითადი ნაწილი

შულავერისა და იმირის გორა მდებარეობს მდინარე ხრამის მარჯვენა ნაპირზე, თანამედროვე მარნეულის მუნიციპალიტეტში, რკინიგზის სადგურ შულავერიდან 4 კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილო-დასავლეთით. ორივე შედის ქვემო შულავერის უძველეს ნასოფლართა ჯგუფში. ახლა ეს ხელოვნური ბორცვებია, რომლებიც დროთა განმავლობაში წარმოიშვა, როცა სამოსახლოს ერთ ფენას მეორე ცვლიდა. მათ შორის მანძილი დაახლოებით ორი კილომეტრია. ამ ნასოფლარებს აკუთვნებენ უძველეს მიწათმოქმედ მოსახლეობას საქართველოს ტერიტორიაზე და უკავშირებენ ახალ ქვის ხანას, გვიან ნეოლითს.

ეს ის პერიოდია, როცა ადამიანი შეგროვებითი მეურნეობიდან (ნადირობა, ნაყოფთა მოგროვება) წარმოებით მეურნეობაზე - მიწათმოქმედება, მესაქონლეობასა და მეთუნეობაზე გადავიდა. ამას ემატება არქეოლოგიების მიერ აღმოჩენილი ყურძნის წიპწა, რომელიც მიგვანიშნებს, რომ ვაზის კულტურა ნეოლითელ მოსახლეობას უკვე ათვისებული ჰქონია. ამ საფეხურთან არის დაკავშირებული მკვიდრი სამოსახლოების გაჩენა და ალიზის სახლების შენება.

შულავერის გორის ნამოსახლარს ძველი წელთაღრიცხვით V ათასწლეულით ათარიღებენ, იმირის ფენებს IV ათასწლეულით. შულავერის გორის გათხრა 1964 წელს დაიწყო. იმირის გორისა კი 1966 წელში. კვლევა-ძიებას აწარმოებდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ექსპედიცია. შულავერის გორის გათხრისას, აღმოჩნდა ორმოცზე მეტი ალიზის შენობა. აქედან საცხოვრებელი 24 იყო. მაგრამ ეს შენობები სხვადასხვა სამშენებლო ფენას მიეკუთვნება და ერთმანეთზეა დაშენებული (ზოგან 5 ფენაა წარმოდგენილი). „ადრეული ხანის“ ძირითად საცხოვრებელ ერთეულს შეადგენდა რამდენიმე ნაგებობის ჯგუფი, რომელსაც დასახლების სიმჭიდროვე და ინტენსიურობა ახასიათებდა.³[ბერიძე,1974;]

საინტერესოა, ამ დროს სოციუმი როგორ იყო განვითარებული. შულავერის გორაზე აღმოჩენილი ქალის ქანდაკება მიანიშნებდა იმაზე, რომ ქალის პრიორიტეტი მაღალ დონეზე იდგა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქალს ოჯახში წამყვანის როლი ეკავა. ეს ის პერიოდია, როცა ხელსაყრელი პირობების არსებობამ წარმოშვა მეურნეობის ახალი პროგრესული ფორმა და ადამიანი შეგროვებითი მეურნეობის საფეხურიდან (ნადირობა, ნაყოფთა მოგროვება) წარმოებით მეურნეობაზე. ე.ი. მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობაზე გადადის, რამაც გაზარდა ქალის როლი საზოგადოებაში.

შულავერის კულტურა მნიშვნელოვანი და განსხვავებული სხვა კულტურებისგან იმით, რომ მას განსხვავებული დაგეგმარებისა და მშენებლობის თავისებური სტილი ახასიათებს, მისი შენობები მერცხლის ბუდეშავით ერთმანეთზე არის გადაბმული, ჩნდება მკვიდრი გორა-დასახლებები. რაც გამოწვია მოსახლეობის რიცხოვნობა ზრდამ და სავარაუდოდ იმირის გორის გაჩენამ, რაც სავარაუდოდ შულავერის გორიდან ჭარბი მოსახლეობის გადასახლების შედეგს უნდა წარმოადგენდეს.

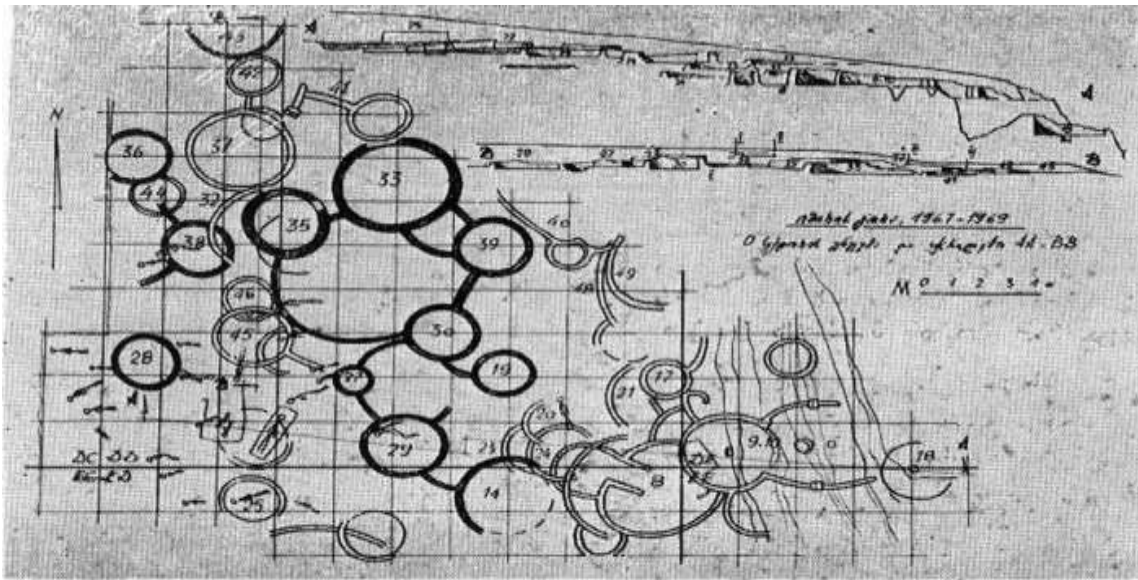
შულავერისა და იმირის გორაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი დასახლების ტიპები და საშენი მასალა თითქმის იდენტურია და ერთიან დასახლების ტიპს ქმნიან, სახლები ძირითადად ალიზით არის აშენებული. ყალიბდება მძლავრი კულტურა თავისი დასახლებებითა და მთელი რიგი დამახასიათებელი ნიშნებით.

ო. ჯაფარიძისა და ა. ჯავახიშვილის 1971 წელს დაბეჭდილ ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1968-1969 წლების ანგარიშში, სადაც იმირის გორის ზედა ფენების მასალებია განხილული, ადრე სტრატეგრაფიულ თხრილში მოპოვებულ მასალაზე დაყრდნობით გამოთქვამენ ვარაუდს, რომ ქვემო ქართლის ძეგლებიდან უადრესად მიაჩნიათ შულავერის გორა; იმირის გორა ასახავს შულავერის გორის მომდევნო სტადიას ხოლო მათგან დანგრეული გორა იძლევა შულავერისა და იმირის გორების იდენტურ მასალას.⁴[*Джапаридзе, Джавахишвили, 1971;*]

შულავერის გორასთან შედარებით, აქ ნაგებობები ბევრად მოწესრიგებულადაა განლაგებული და მათ შორის ფართობიც მეტია. საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები მორკალული კედლებით, უკავშირდება რომლის საფუძველზე ერთიანი კომპლექსია წარმოდგენილი.⁵[*Джавахишвили, 1973;*]

შულავერის გორის მონაცემების შესწავლის შედეგად აშკარა ხდება, რომ ეს ნამოსახლარი ბევრად უფრო არქაულად გამოიყურება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სამშენებლო დონეების შესწავლამ დაგვანახა, რომ მნიშვნელოვანი განსხვავება შეინიშნება არა მარტო ამ ძეგლსა და სხვა გორანამოსახლარებს შორის, არამედ თვით შულავერის გორის სხვადასხვა სამშენებლო ჰორიზონტებშიც.

თუმცა ამიერკავკასიაში გამოვლენილი ძეგლების ქრონოლოგიის შესახებ ერთიანი აზრი არ არსებობს. მკვლევართა ერთი ნაწილი მათ ერთ კულტურაში ერთიანებს, მეორე ნაწილი კი ცალკეული კულტურების გამოყოფას თვლის შესაძლებლად. მკვლევარების ერთი ნაწილის მიერ ყველა ძეგლი ენელითურადაა მიჩნეული, რასაც სხვები არ იზიარებენ. გარკვეული სხვადახვაობა ჩანს ძეგლთა აბსოლუტურ დათარიღებაშიც.



ურ. 3. იმერის გორა. ძველი წელთაღრიცხვის IV ათასწლეული. აღმოსავლეთი სექტორის გენერალური გეგმა. ალ. ჯავახიშვილის მიხედვით.

მკვლევარების აზრით, ენეოლითის ეპოქის კულტურები მრავალ ნეოლითურ ნიშანს შეიცავს, ხასიათით ნეოლითურია, ამიტომ ძნელია განისაზღვროს გვიანნეოლითურია თუ ენეოლითური ესა თუ ის ძეგლი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში გამოვლენილი შულავერის კულტურა თავისი ხასიათით უფრო ნეოლითურია, ვიდრე ენეოლითური.

კილურამის აზრით, ამ კულტურის ადრეული საფეხურები მაინც ნეოლითურია, ვიდრე ენეოლითური; ზემოაღნიშნულზე მიგვანიშნებს ის, რომ შულავერ-შომუთეფეს კულტურის მასალებს „მთელი რიგი პარალელები ეძებნება წინა აზიის ადრეკერამიკულ, ზოგ შემთხვევაში კი უკერამიკო ნეოლითის კომპლექსებში“. ამ კულტურის ადრეული საფეხურის ძეგლები (შულავერისა და იმერის გორის ქვედა ფენებში დადასტურებული კერამიკის მცირე რაოდენობა და პრიმიტიული ფორმები;) ნეოლითურობაზე მიგვანიშნებს. იერთი ოდიშისა და ანასეული II თიხის ნაწარმზე უფრო არქაული ჩანს.

ამ კულტურის ნეოლითურობის ხასიათის შესახებ აზრი გამოთქმული აქვს ოთ. ჯავარიძეს და ალ. ჯავახიშვილს, შ. დედაბრიშვილს და სხვებს. თ. კილურამის მიხედვით შულავერ-შომუთეფეს კულტურის პირველი სამი საფეხური, ნეოლითის განვითარებულ პერიოდს უნდა ასახავდეს; მომდევნო ორი საფეხური კი – ადრენეოლითს; მკვლევარის ვარაუდით შედარებით მოგვიანო წოფი-სიონის ტიპის ძეგლებმა კი განვითარებული ენეოლითის ადგილი უნდა დაიკავოს. მისი აზრით შულავერ-შომუთეფეს კულტურის განვითარების ბოლო საფეხურზე ზემოაღნიშნული ეს ორი კულტურა სავარაუდოდ თანაარსებობდა კიდეც.

შულავერ-შომუთეფეს კულტურის კომპლექსები მიუხედავად იმისა, რომ წინა და მცირე აზიის სინქრონული ძეგლების გარკვეულ ზეგავლენას განიცდიდა დამოუკიდებელ, ადგილობრივ ჩამოყალიბებულ კულტურას წარმოადგენდა. ამაზე მიგვანიშნებს ენდემური მარცვლეული კულტურების ფართო გავრცელება (ფეტვი, ღომი, კულტურული ვაზი); დასახლებებში წრიული არქიტექტურა, მოხატული კერამიკის გაუვრცელებლობა და სხვა.

ჩვენი აზრით, ეს კულტურა ხასიათით მთლიანობაში ნეოლითური ტრადიციების მატარებელია, ამიტომ არის საქართველოს ნეოლით-ენეოლითის დასახასიათებლად ტერმინი

ე.წ. „ადრესამიწათმოქმედო კულტურა“ შემოთავაზებული. ⁶[სადრაძე, ხოხობაშვილი, ძნელაძე, ღლიღვაშვილი, 2022;]

ადრესამიწათმოქმედო კულტურის რიგ საკითხებთან დაკავშირებით საყურადღებო, მაგრამ საკამათო აზრი გამოთქვა ვ. როსტუნოვმა. მისი შეხედულებით, აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში ამ პერიოდის დასაწყისში ხელსაყრელი პირობები ყოფილა დამჯდარი მიწათმოქმედებისა და მეურნეობის განვითარებისათვის. შესაბამისად ყალიბდება შულავერ-შომუთეფეს კულტურა, რომლის დასასრული ემთხვევა აცივებასა და კლიმატის სიმშრალეს. ამიტომ ძველი წელთაღრიცხვის V ათასწლეულის დასასრულიდან აღნიშნული კულტურის მატარებელი მოსახლეობის ადგილას იკავებს წოფი-გინჩის წრის ერთობის შემქმნელი მიწათმოქმედების მიმდევარი მოსახლეობა, რომელიც ასევე ითვისებს მთიანი ზოლის ნოციერ ჭალისპირა ტერასებს.

ო. ჯაფარიძე, როდესაც განიხილავს აღმოსავლეთ საქართველოში ადრესამიწათმოქმედო კულტურათა არეალს, აღნიშნავს, რომ სიონის კულტურის გავრცელების უკიდურესი მხარე აღმოსავლეთით, როგორც ჩანს, ქვემო ქართლი იყო, სადაც იგი ერთხანს შულავერ-შომუთეფეს კულტურასთან თანაარსებობდა.⁷[ჯაფარიძე, 1992;]

აღსანიშნავია, რომ ადრესამიწათმოქმედო კულტურის განვითარების თვალსაზრისით, რამდენიმე განსხვავებული ვითარებაა საქართველოში, სადაც დაფიქსირებულია სამი „კულტურის“ არსებობა და გარკვეულ ეტაპზე თანაარსებობაც. შულავერ-შომუთეფესა და სიონი-წოფის წრის ძეგლებს განვითარების შედარებით გრელი გზა აქვთ განვლილი, ხოლო ფინალურ ეტაპზე მათთან მცირე ხნით თანაარსებობს ბერიკლდეები-ლეილათეფეს კულტურა ან ამ კულტურის წინამორბედი კომპლექსთა ერთობა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არქეოლოგიურ არტეფაქტებზე მეცნიერული დაკვირვების შედეგად, მიღებულია შულავერ-შომუთეფეს კულტურის ფუნქციონირების ზოგადი ქრონოლოგიური ჩარჩო, რომელიც მიანიშნებს ამ კულტურის არსებობის პერიოდს ძველი წელთაღრიცხვით VI ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და IV ათასწლეულის პირველი ნახევარს. აღმოჩენილი იარაღებიდან აღსანიშნავია შომუ-თეფეს ტიპის ნამგლის ჩასართი, რომელიც დადასტურებულია ალაზნის ველზეც. წოფის მასალების ქვის ინვენტარი ჰგავს შულავერ-შომუთეფეს კულტურისას და შესაბამისად უნდა განვიხილოთ ამ კულტურის ფარგლებში, რაც შეეხება შულავერ-შომუთეფეს ტიპის ნამგლის ჩასართს, ის სიონის ნასახლარზეც გვხვდება, რაც აღნიშნული აქვთ ძეგლის მკვლევარებს.⁸[მენაბდე, კიღურაძე, 1981;]

რამ გამოიწვია შულავერის კულტურის ძეგლებზე ცხოვრების დაახლოებით ერთდროულად შეწყვეტა, ძნელი ასახსნელია. სამოსახლო ბორცვზე არ დადასტურებულა ბუნებრივი კატასტროფის, მომხდურის შემოსევის ან სხვა ნიშნების არსებობა, რასაც შეიძლება მოსახლეობის მიერ სოფლის მიტოვება გამოეწვია.

დასკვნა

დასასრულს უნდა აღვნიშნოთ, რომ არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად აღმოჩენილმა არტეფაქტებმა ცხადყო, რომ შულავერის კულტურა განვითარების მხრივ სხვა ნეოლითურ კულტურებს წინ უსწრებს. ამას ადასტურებს იმირისა და შულავერის გორაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი ცხოველების ძვლები და სხვადასხვა მასალისგან დამზადებული სამუშაო და საბრძოლო იარაღები. მიუხედავად იმისა, რომ ნეოლითის კულტურამ სულ ცოტა 3 ათასი წელი იარსება, ნეოლითურმა საზოგადოებამ შექმნა მეტად მნიშვნელოვანი და საკაცობრიო და კულტურის საგანძურში ბევრად უფრო მეტი და ფასეული შეიტანა, ვიდრე

წინამორბედმა საზოგადოებებმა ერთად.

ნეოლითური ნამოსახლარების არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, საქართველოს ტერიტორია შედიოდა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ნეოლითური კულტურის ზონაში, რომელიც წარმოადგენს წინააზიური ახალი ქვის ხანის ცივილიზაციის ნაწილს.

ლიტერატურა:

1. კილურაძე, თ. (2011). აღმოსავლეთ საქართველოს ნეოლითური და ენეოლითური კულტურები: საქართველოს ეროვნული მუზეუმი.
2. ჯაფარიძე, ო. ჯავახიშვილი, ა. (1965-1966). ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები.
3. ბერიძე, ვ. (1974). ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი: "ხელოვნება."
4. Джапаридзе, О. Джавахишвили, А. (1971). Результаты работ Квемо-Картлийской археологической экспедиции (1968-1969гг.), სსმაე, II, თბილისი.
5. Джавахишвили, А. (1973). Строительное дело и архитектура поселений Южного Кавказа V-III тыс. до н. Э., Тбилиси.
6. სადრაძე, ვ. ხოხობაშვილი, თ. ძნელაძე, მ. ლლივჯაშვილი, ე. (2022). არქეოლოგიის საფუძვლები. თბილისი.
7. ჯაფარიძე, ო. (1992). საქართველოს არქეოლოგია, ტ. II, ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანა, თბილისი: მეცნიერება
8. მენაბდე, მ. კილურაძე, თ. (1981). სიონის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი

Shulaveri Neolithic Culture in Eastern Georgia

Khipshidze Shorena

Georgien Technical University, Tbilisi

Abstract

The research is about society's development in the Neolithic Age, which is called "Neolithic Revolution" in archeology, it consists of VI-IV centuries B.C.. We paid special attention to the pre-farming monuments, Shulaveri and Imiri hills complexes in the Eastern Transcaucasia, known for the Shulaveri culture. We studied the features of the aforementioned culture and its significance in society's development. We discussed the opinions based on which this culture depicts society's Neolithic-Eneolithic ages.

The establishment of the powerful pre-farming culture in Eastern Georgia, with its titles and range of characteristics, resulted in the controversies in scientists' opinions. Shulaveri and Imiri hills, with layers and artefacts, have commonalities with Armenian and Azerbaijanian cultures.

Several scientists' concepts are discussed regarding the peculiarities of the Neolithic culture in the research, in terms of development we saw how different the situation is in Georgia, where the coexistence of pre-farming culture and three different cultures, also at certain levels, is identified. From those, Shulaver-Shomutepe and Sioni-Tsopi circle

monuments have taken longer for development, while in the final level, how it is assumed, coexists Berikldeebi-Leilatepe culture.

Primarily we paid special attention to this era's society, including women's cult. Shulaveri hill and other settlements signify that women held the leading position. The prioritisation of women's role was encouraged by the transition to farming production (farming, cattle breeding and pottery).

Today Shulaveri-Shomupete culture is not completely studied and it is to be considered that discovering and studying new artefacts will confirm its dating and significantly change scientists' views.

The most important Stone-coppers and Bronze Ages developed as the result of the Neolithic society.

Key words: pre-farming culture, Shulaveri hill, Imiri hill, Eastern Transcaucasia, farming, Neolithic culture.